

Az újkori világkép mint a világ képpé alakulása (M. Heidegger) — illetve ennek lehetetlensége (M. Buber)

I. Martin Heidegger

A világkép kora. (ford. Koch Valéria) in: *Vigilia* 1980/3.)

„Magát a világot értjük [világképen], magát a létezőt a maga egészében, ahogy az számunkra mérvadó és kötelező. A kép itt nem egyszerűen lenyomatot jelent, hanem azt, ami ebből a szójárásból csendül ki: világos elképzelésünk, fogalmunk van róla. ... Képet alkotni valamiről azt jelenti: magát a létezőt, úgy, ahogy van, magunk elé képzelni, és így állandóan magunk előtt tartani. 'Világos képünk, fogalmunk van valamiről' nemcsak azt jelenti, hogy a létező egyáltalán megjelent számunkra, hanem hogy mindenben, ami hozzá tartozik és benne együtt van, rendszerként áll előttünk. ... A világkép lényegi értelemben tehát nem a világról alkotott képet jelenti, hanem a képként fölfogott világot. ... Ahol kialakul a világkép, ott lényeges döntés születik a létezőről a maga egészében. A létező létét a létező élénk-állítottságában [Vorgestelltheit] keresik és találják meg. ... Nem a világkép válik középkoriból újkorivá; éppen az adja meg az újkor lényegét, hogy maga a világ válik képpé. Ezzel szemben a középkorban a létező az ens creatum, a személyes teremtető Istennek mint legfőbb oknak a teremtménye. Létezőnek lenni itt azt jelenti: a teremtmények rendjének egy meghatározott osztályába tartozni és így, okozatként, megfelelni a teremtető oknak (analogia entis). A létező létét itt sohasem az adja meg, hogy az ember tárgyként maga elé állíthatja-e, tehát döntési és rendelkezési területébe vonhatja-e, különben nem volna létező.” (176. o.)

A görögöknél „a létező nem azáltal válik létezővé, hogy az ember meglátja akár csak az elképzelés szubjektív észlelő módján. Sokkal inkább az ember az, akire a létező ránéz, akit a kitarulkozó létező jelenvalóságában összegyűjt. Akire a létező ránézett, akit bevont nyitottságába, akit megtartott és hordozott, akit ellentéteibe hajszolt és ellentmondásaival megjelölt: ez az emberi lényeg a nagy görög korban. ... A görög ember azáltal van, hogy felfogja a létezőt, ezért nem válhat a világ a görögség korában képpé. — A görög felfogással ellentétben az újkori elképzelés egészen másként vélekedik. Ennek jelentőségét leginkább a repraesentatio szó juttatja kifejezésre. Az elképzelés itt ezt jelenti: a meglévőt szembenállóként maga elé helyezi ... Ahol ez megtörténik, ott az ember képet alkot magának a létezőről. Miközben azonban az ember ily módon képet alkot, saját magát viszi színre, azaz az általánosan és nyilvánosan elképzeltnek nyitott területére. ... A döntő az, hogy az ember ezt a helyzetet mint saját maga által létrehozottat önként foglalja el, azt mint saját szerzeményt szándékosan megtartja, és általa az emberiség lehetséges kibontakozásának talaját biztosítja. ... Ezáltal a létező mint tárgy áll fönn, és csak ezután pecsételi meg a lét. ... [Ez a világ újkori meghódításához, a létező alávetéséhez vezet, és a technikában csúcsosodik ki. Ebben a hódító folyamatban ébred szubjektum-voltára az ember, mégpedig — a hódítás sikerével párhuzamosan — egyre öntudatosabb szubjektumként.] ... A meghódított világ ... minél átfogóbban és hatékonyabban áll rendelkezésre, minél objektívebben jelenik meg a tárgy, annál szubjektívebben, azaz tolakodóbban lázad fel a szubjektum, annál feltartóztatatlanabbul alakul át a világ-szemlélés és világmagyarázás emberről szóló tanítássá, antropológiává. ... ott, ahol a világ képpé válik, megjelenik a humanizmus. A humanizmus ... az embernek azon filozófiai jelentését adja, amely az emberből kiindulva és az emberre vonatkoztatva a létezőt a maga egészében magyarázza és értékeli. ... Az újkor alapfolyamata a világnak mint képnek a meghódítása.” (i. m. passim)

II. Martin Buber

Das Problem des Menschen. in: BUBER: *Werke* Bd. I. 310-324. o.

Más szempontok alapján, némileg másképpen vélekedik minderről:

„Az önreflexióra ... az önmagát magányosnak érző ember hajlik a leginkább, s egyben ő a leginkább képes erre; az az ember tehát, aki életmódja vagy sorsa vagy mindkettő szerint egyedül marad problematikájával, és aki nek e kibőjtölt magányban sikerül találkoznia önmagával, felfedeznie tulajdon önmagában az embert, saját problematikájában az emberi problematikát. A szellemtörténelem ama korszakai, melyekben az antropológiai gondolat eddigi legmélyebb tapasztalatait nyerte, éppen azok az időszakok voltak, amelyekben szigorú, kikerülhetetlen magány érzése kerítette hatalmába az embert; és a legmagányosabbak voltak azok, akikben termőre fordult a gondolat. A magány jégvermében válik az ember önmaga számára a legkíméletlenebb módon kérdéssé; s mert a kérdés titokzatos legbensőjét szólítja meg és faggatja oly kegyetlenül, épp' ezért válik önmaga megtapasztalásává. ... Az emberi szellem történelmében megkülönböztetem az otthonlét és a otthontalanság korszakait [Epochen der Behauptung und Epochen der Hauslosigkeit]. Az előbbiekben úgy él az ember a világban, mint valami otthont adó házban, az utóbbiak idején viszont úgy, mintha kietlen mezőn járna, és olykor még négy cövek sem akad a keze ügyébe, hogy sátrat verhetne. Az előbbiekben az antropológiai gondolat csupán a kozmológiai részét alkotja, csak az utóbbiakban nyeri el mélységét és önállóságát....a szigorú értelemben vett antropológiai kérdés azokban a korokban erősödik fel, amelyekben mintegy fölbomlik a világ és az ember közötti alapszerződés [Urvertrag]; s az ember idegennek és magányosnak találja magát a világban. Valamely világkép [Weltbild] felbomlását, azaz a világban érzett biztonság [Welt-sicherheit] megszűnését hamarosan követi a bizonytalanná, otthontalanná és ezért önmaga számára problematikussá vált ember új kérdezése. Kimutatható azonban, hogy az egyik krízistől a másikhoz, majd attól a következőhöz — bizonyos út vezet. Bár a krízisekben van valami lényegileg közös, mégsem azonosak egymással. Arisztotelész kozmológiai világképe belülről tört szét, azáltal, hogy a lélek megtapasztalta a rossz problémájának mélységét, és ezért úgy érezte, kettészakadt-meghasonlott [entzweite] világ veszi körül; Tamás teológiai világképe viszont kívülről roppant össze, azáltal, hogy a világ egyszer csak végtelennek mutatkozott. Így a krízis leküzdésének eszköze az egyik alkalommal a mítosz, a gnózis dualista mítosza, a másik alkalommal pedig a tudomány immár semmiféle mítosz leplébe nem burkolózó nyers kozmosza. Pascal magánya teljesebb és súlyosabb [mint Ágostoné]. És ténylegesen fellép valami új, ami eladdig nem létezett: dolgoznak ugyan egy új világképen, de új világhajlékot [Welthaus] már nem építenek. Ha az ember egyszer valóban komolyan vette a végtelenség fogalmát, attól fogva nem képes a világból lakóteret [Wohnung] építeni önmaga, az ember számára. Sőt, még magába a világképbe is bele kell vonnia a végtelenséget — ami paradoxon, hiszen egy kép, ha valóban kép, vagyis formába fogott alakzat [Gestalt], akkor lehatárolt; most azonban magát a lehatárolatlant kell képbe foglalni. ... Bár nagyon is lehetséges, hogy ez a manapság a matematikus minden érzéki elemtől mentes [sinnlichkeitsbefreit] ingeniuma által feltárt világfogalom egyszer majd érthetővé válik a természetes emberi értelem számára, ám új világképet többé már nem lesz képes létrehozni ... e (végtelen) világ még elgondolható ugyan, de el nem képzelhető, s az ember, aki elgondolja, nem benne él. Az a nemzedék, amely a maga természetes gondolkodásába bele fogja dolgozni a modern kozmológiát, az egymást váltó világképek néhány évezrede után az első lesz, amelynek le kell mondania arról, hogy világról képet alkothasson; s éppen ez — hogy ti. egy nem képszerű világban él — lesz a világérzése [Weltgefühl], mondhatni, világképe: imago mundi nova — imago nulla.”